

Provision of Legal Incentives: the Concept and the Content of the Category

Rostyslav A. Kaliuzhnyi

Educational and Research Institute of Law of National Aviation University, Ukraine
e-mail: pravo@nau.edu.ua

Abstract: The article is devoted to the concept and the content of the category «provision of legal incentives». The modern process of Ukrainian legal system humanization has given special practical importance to the incentive means, which are the most efficient positive instruments of social life mending in legal influence mechanism, and which also encourage civil society institution to self-organization and self-development. Particular attention in the scientific research is paid to clarifying the characteristics of provision of legal incentives, systematization of legal incentives, studying the legal incentive mechanism, and identifying ways to ensure effective influence of legal incentives on an individual in order to motivate good behavior and achieve an appropriate level of his/her activity. The research resulted in defining the concept of the category «provisions of legal incentives» as long-term, consciously-organizational influence of legal incentives on the mind of an individual, which is aimed at giving him/ her certain benefits.

Key words: incentive, provision of incentives, provision of legal incentives, legal regulation, implementation of law standards, encouragement, legal influence.

Можливість стимулювання різнобічних соціальних процесів завжди викликала певний суспільний інтерес. Ще з давніх часів влада з метою активізації діяльності людей застосовувала різноманітні інструменти: пряме насильство (репресії), ідеологічне шахрайство, а також право. Як свідчить історія, правове стимулювання є одним із найбільш ефективних легальних і одночасно легітимних способів впливу на поведінку особи, який дозволяє підтримувати на належному рівні соціально-корисну поведінку суб'єкта, підштовхує її до самовдосконалення та особистісного росту.

Сучасний процес гуманізації правової системи України надав особливого практичного значення засобам стимулювання. Оскільки, в механізмі правового впливу вони є найдієвішими позитивними інструментами налагодження суспільного життя, що спонукають інститути громадянського суспільства до самоорганізації та саморозвитку.

Для визначення поняття та змісту правового стимулювання, необхідно, перш за все, дослідити семантичне значення слова «стимулювання». Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови «стимулювання» тлумачиться як дія, або означає давати стимул чи бути стимулом до чого-небудь; прискорювати, посилювати, поліпшувати здійснення чого-небудь [1, с. 1195]. Дане визначення демонструє безпосередній зв'язок категорії «стимулювання» з поняттям «стимул». Більше того, слід зазначити і те, що стимулювання є однокореневим зі словом «стимул».

На спорідненості названих слів акцентує увагу і С. Венедіктов, який співставляє стимулювання зі стимулом загалом, або певними його видами, як то: винагорода, заохочення тощо. У питанні співвідношення «стимулювання – стимул – заохочення» автор на прикладі службово-трудова діяльності працівників органів внутрішніх справ доводить, що стимулювання є системою застосовуваних спеціально уповноваженими суб'єктами заходів морального і матеріального характеру, пов'язаних з публічним проявом пошани до особи рядового чи начальницького складу за успішне і сумлінне виконання своїх посадових обов'язків та досягнуті результати в службово-трудова діяльності [2, с. 31-60]. У науковій літературі існує ототожнення стимулювання з усіма стимулами, що встановлені у нормативному порядку. Зокрема, М. Дей бачить стимулювання у якості інструмента формування правоактивної поведінки працівників, шляхом встановлення для них додаткових позитивних наслідків. Такими інструментами автор називає – моральні та матеріальні стимули, які закріплені в нормі права [3, с. 105]. Наведені точки зору є не зовсім прийнятними, оскільки зведення стимулювання до стимулу або до одного із його видів унеможливує існування стимулювання у якості самостійного правового явища, яке має свій специфічний зміст та механізм впливу на суспільні процеси.

Дослідники А. Ручка і М. Сакада під стимулом розуміють будь-який фактор (предмет, явище, процес), який в тій чи іншій мірі детермінує (спонукає, направляє, підштовхує) поведінку особи [4, с. 57]. Провідний фахівець з теорії адміністративного права В. Авер'янов, визначаючи поняття стимулювання, також характеризує його як спонукаючий фактор. При цьому він зазначає, що стимулювання праці державних службовців має широкий спектр правових, економічних, соціальних і моральних аспектів, які спрямовують на адекватну оцінку кінцевих результатів їх праці та визначення відповідної винагороди за працю [5, с. 181]. Враховуючи позиції науковців, можна зробити

висновок, що стимул – це спонукаюча причина до результативної діяльності, в межах якої перебуває заохочення, яке виражається у вигляді схвалення, нагороди чи сприяння. Це означає, що заохочення виступає засобом, способом, прийомом чи методом стимулювання, а стимулом може бути лише тоді, коли воно є своєчасним, вагомим, а також реальним чинником, що спонукає до високих результатів.

Тож, не зважаючи на спроби науковців ототожнити стимулювання із заохоченням, співвідношення даних понять необхідно розглядати як ціле та частина, адже стимулювання є безперервним процесом, що спрямований на більш загальний кінцевий результат. Заохочення є лише частиною стимулювання, яку можна визначити як окремий захід, здійснюваний в його межах.

З вищезазначеного випливає, що стимулювання є системою певних засобів (матеріальних та моральних), за допомогою яких досягаються цілі діяльності. При цьому, заохочення може відігравати різну роль у процесі стимулювання, зокрема, може виступати і у ролі засобу стимулювання. Але спонукаючими причинами до здійснення соціально-активної правомірної поведінки особи можуть виступати й інші засоби, наприклад, суб'єктивні права, законні інтереси, пільги, переваги, привілеї, правові імунітети тощо.

Звісно, процес стимулювання тісно пов'язаний зі стимулами. Будучи закріпленими в нормах права, останні відіграють роль правових засобів (інструментів), за допомогою яких формується правомірна поведінка особи. Однак, нормативне закріплення матеріальних та моральних стимулів не обов'язково стає тією рушійною силою, що спонукає особу до дії. Існують й інші фактори, які впливають на свідомість особи, примушують її діяти у певному напрямі. Тому, деякі науковці, висвітлюючи взаємозв'язок стимулювання зі стимулом наполягають на необхідності в процесі стимулювання враховувати такі суб'єктивні фактори, як потреби, інтереси та мотиви особи [6, с. 12; 7, с. 8; 8, с. 6]. Так, М. Карлін вважає, що стимулювання праці – це механізм використання певних груп стимулів, які націлені на окремі інтереси працівників (або матеріальні, або моральні, або соціальні). У свою чергу інтерес, на переконання науковця, є тією рушійною силою, що підштовхує людину до активної правомірної діяльності.

Інтерес, як суто правова категорія, є можливістю особи, що зумовлена її власними потребами вчиняти певні дії, які прямо не передбачені законом. Однак, можливість вчинення дії впливає із загальних засад чинного законодавства та окремих його галузей, а також відсутності прямої заборони діяти певним чином [9, с. 144]. Інтерес являється ланкою, що поєднує право з реальними відносинами, поведінкою особи, яка приймає участь у правореалізації.

У свою чергу потреби людини, є основою для її інтересів. Потреба слугує головною рушійною силою, що спонукає людину до здійснення певної діяльності. Саме усвідомлена потреба перетворюється у свідому мету і визначає поведінку, активність особи [10, с. 341]. Вони становлять джерело діяльності людини. Суспільство або соціальна група впливаючи на процес формування та задоволення потреб особистості, одержує можливість спрямовувати її життєві орієнтації та поведінку в той чи інший бік. Такий процес може використовуватися як фактор формування свідомості та регулювання поведінки особистості [11, с. 308-309]. Отже, потреби та інтереси відіграють роль рушійних факторів для певної діяльності та поведінки особи.

Враховання потреб та інтересів особи дозволяє суб'єкту стимулювання зацікавлювати та направляти її діяльність у необхідне русло. Відповідно, зацікавленість особи у результатах своєї діяльності є основою дієвості мотивів та стимулів, які при цьому використовуються. Стимулюючий ефект зовнішнього впливу залежить від характеру відображення потреб та інтересів особи. Поведінка особи визначається, перш за все, не правом, а саме інтересами та потребами, які перетворюються у стимул її діяльності. Відображені у нормі права, інтереси та потреби здійснюють вплив на свідомість та поведінку особи, зацікавлюють її. Тим самим дозволяють стимулюючому суб'єкту (органу, посадовій особі, державі) здійснювати ефективне стимулювання діяльності стимульованого суб'єкта (особи, групи осіб тощо).

Необхідно погодитись і з І. Лико, яка вказує, що стимулювання охоплює формування та відбір якісно нових стимулів, шляхом вивчення мотивів – потреб працівника, його ідеалів, цінностей та прагнень, котрі б враховували проблеми сьогодення та скеровували трудову активність працівника до ефективної праці [7, с. 8].

Н. Мазур, поділяючи точку зору І. Лико, стимулювання розглядає як процес вибору та застосування стимулів здатних сформувати у людини систему мотивів до очікуваних дій [8, с. 6].

Аналізуючи вищезазначені наукові позиції авторів, слід погодитись з тим, що стимул повинен закріплювати те, що для людини є важливим. Адже, з розвитком суспільства змінюються цінності, виникають нові потреби та інтереси. Це викликає потребу у виробленні нових стимулів, які б зацікавлювали особу, спонукали її до дій. Відповідно, при здійсненні стимулювання з метою

досягнення поставлених цілей, необхідно враховувати проблеми, які існують у сучасний період, аналізувати їх та формувати нові стимули. Стимулювання полягає у вмінні визначити місце стимулів у поведінці особи чи колективу, сферу, ефективність їх дії, форми найкращого поєднання. При цьому, важливо враховувати динаміку стимулів, інтересів і потреб людей, співвідношення між ними залежно від змін, що відбуваються у суспільному житті, житті трудового колективу та конкретного працівника.

На основі наведеного можна зробити висновок, що стимулювання та стимул взаємопов'язані категорії. Стимул, ззовні впливає на свідомість та психіку людини і тим самим породжує мотивацію її поведінки. Наявність стимулу мотивує поведінку особи, зацікавлює і спонукає до дії з метою задоволення, як суспільних, так і власних потреб та інтересів. Отже, стимулювання яке відбувається для активізації діяльності особи, здійснюється із застосуванням стимулів. У свою чергу, стимули виступають тими інструментами за допомогою яких досягається мета стимулювання.

Беручи до уваги наведені аргументи щодо розуміння даних категорій, слід відзначити їхній взаємозв'язок та взаємовплив, інакше кажучи, стимулювання є процесом дії стимулу. Тобто, стимул та стимулювання співвідносяться між собою як причина і наслідок.

Зважаючи на дослідження вітчизняних науковців, зміст правового стимулювання слід доповнити такою характеристикою як можливість здійснювати певний вплив на особу та її діяльність [4, с. 58; 12, с. 10-12; 13, с. 5; 14, с. 6]. Наприклад, О. Чумаченко зазначає, що стимулювання праці є специфічним типом управлінського впливу на трудову діяльність учасників виробництва на основі регулювання умов їх життєдіяльності, за допомогою застосування заходів стимулювання для задоволення потреб [14, с. 6]. Автор розглядає стимулювання як суто управлінську категорію. Тобто з тої позиції, що стимулюючий вплив на поведінку особи здійснюється з боку, перш за все, держави, що є не зовсім вірним, оскільки звужує поняття стимулюючого впливу в цілому.

Безперечно, можна погодитися з тим, що стимулюючи особу до вчинення певних дій уповноважені суб'єкти впливають на її психологію, а отже переконують, і тим самим спонукають до вчинення правомірного діяння з метою задоволення інтересів та потреб держави і суспільства. Але слід мати на увазі, що управлінська діяльність – це функція держави та її органів. Суб'єктами ж правового стимулювання можуть бути як держава, так і інші суб'єкти права.

Великий тлумачний словник сучасної української мови слово «вплив» визначає як дію, яку певна особа чи предмет або явище виявляє стосовно іншої особи чи предмета [1, с. 160]. З цього випливає, що така дія не обов'язково повинна виходити з боку певної посадової особи чи органу (управляючого). У даному випадку слушною є думка І. Попової, яка вказує, що стимулювання не являється одним із способів управління, які існують поряд з правовими, політичними та економічними методами управління. А отже, стимулювання є способом опосередкованого впливу на особу, при якому останній надається можливість свідомого вибору вчинку у відповідності з індивідуальним уподобанням [13, с.5].

Зупиняючись на характеристиці категорій «правовий вплив» та «правове регулювання» необхідно підкреслити, що серед наукових праць теоретиків-правознавців можна зустріти різні точки зору щодо їх сутності та співвідношення. Так, на думку О. Мельничук ці категорії не слід ототожнювати. Автор зосереджує свою увагу на походженні даних категорій й відзначає, що термін «регулювання» походить від латинського слова «*regulo*» – правило, що означає впорядкування. В свою чергу термін «вплив» означає вплив на що-небудь за допомогою системи дій. Зважаючи на таке загальне трактування даних категорій науковець підкреслює, що правовий вплив – це дія права на широке коло суспільних відносин, свідомість і поведінку людей за допомогою як правових, так і неправових засобів. При цьому вказує, що правовий вплив на людей здійснюється за допомогою двох каналів: 1) інформаційного – за допомогою правових норм до учасників доводиться позиція держави про дозволена, необхідну чи заборонену поведінку; 2) ціннісно-орієнтаційного – за допомогою права здійснюється засвоєння суспільством його цінностей, що переходять з покоління в покоління [15, с. 269-270]. В даному випадку автор виходить з розуміння впливу як дії права, що здійснюється на інформаційному та ціннісно-орієнтаційному рівні.

Не заперечуючи в цілому вищенаведену точку зору, слід вказати, що в теорії права під дією права зазвичай розуміють його інформаційний, ціннісно-мотиваційний і безпосередньо регулюючий вплив на суспільні відносини у межах певного простору, часу і кола осіб [16, с. 144-146]. Таке розуміння дії права вказує на те, що воно заключається як у інформаційному та ціннісно-мотиваційному, так і праворегулюючому впливі, де останнє відображає динамічну роль права. Неможна не погодитись, що правове регулювання є змістовною стороною дії права. Адже саме при праворегулюючому впливі право організовує поведінку учасників суспільних відносин й змушує їх

діяти у відповідних рамках. З огляду зазначеного впливає, що вплив, будучи дією права, охоплює поняття «правове регулювання».

У науковій літературі зазвичай правове регулювання розуміють як форму владного юридичного впливу на суспільні відносини, що здійснюється державою за допомогою усіх правових засобів з метою їх упорядкування, закріплення і забезпечення. Тоді як правовий вплив представляє собою взятий в єдності й різноманітності весь процес впливу права на суспільне життя, свідомість і поведінку людей за допомогою соціальних, ідеологічних, інформаційних та юридичних механізмів [17, с. 543]. Принципова різниця між даними категоріями полягає в тому, що:

- по-перше, предметом правового впливу є коло економічних, політичних, соціальних та інших відносин, що безпосередньо правом не врегульовані, але на які воно впливає. Предметом же правового регулювання є найважливіші, з точки зору держави, суспільні відносини, що об'єктивно потребують і піддаються юридичному регулюванню, і сторони яких виступають їх свідомими та вольовими учасниками [18, с. 290-291];

- по-друге, правове регулювання як спеціально-юридичний вплив на відміну від правового впливу пов'язане із встановленням конкретних прав і обов'язків суб'єктів, з прямою вказівкою на необхідне і можливе. Якщо перше означає здійснення правових норм через правовідносини, то інше – не обов'язково. Звідси правове регулювання означає також і правовий вплив, але правовий вплив не завжди означає свідоме нормування суспільних відносин;

- по-третє, якщо правове регулювання здійснюється за допомогою виключно юридичних засобів, то правовий вплив – за допомогою і неюридичних – ідеологічних, психологічних, інформаційних та інших механізмів [15, с. 270].

Тобто, за головними особливостями свого змісту правовий вплив є не специфічно правовим, а загальним, у якому діє не право як сукупність правових норм, а «дух», ідея права, простежується вплив права на систему суспільних відносин, на її правосвідомість і культуру.

Правовий вплив – це, перш за все, вплив права на свідомість людей шляхом встановлення прав та обов'язків. Коли зміст права проходить через свідомість людей, він стає правосвідомістю. Тобто, виробляється певний стандарт поведінки, формується загальна нормативна культура як безпосередні передумови законослухняності громадян. Правовий вплив здійснюється не тільки правовими засобами, а й рядом неюридичних засобів – соціальних, ідеологічних, психологічних та інших. Відповідно у правовому впливі не завжди є точна юридична міра, тоді як для правового регулювання вона є обов'язковою [17, с. 542].

Отже, з вищевказаного можна сказати, що правове регулювання є частиною більш широкої за змістом правової категорії «правовий вплив», яка включає різні форми (правові і неправові) впливу, у тому числі й правове регулювання. Правовий вплив та правове регулювання є взаємопов'язаними категоріями, між ними існує родо-видовий зв'язок, де родом є правовий вплив, а видом – правове регулювання.

Відносно категорій «правове стимулювання» та «правове регулювання», перш за все, необхідно вказати, що якщо перше розглядати як правовий вплив, то, відповідно їх співвідношення буде аналогічним співвідношенню «правовий вплив» та «правове регулювання». Однак слід підкреслити, що правове регулювання, маючи механізм дієвого юридичного впливу, забезпечує ефективний процес стимулювання. Це виходить з того, що стимулювання поведінки особи зазвичай здійснюється через систему державно-забезпечувальних правових засобів, зокрема норм права, які гарантуються державою та передбачають застосування примусу у разі порушення встановленого правила поведінки.

Ціллю правового регулювання є створення системи упорядкованих суспільних відносин – суспільного порядку, в якому зацікавлений весь народ. Проте, правомірна діяльність особи здійснюється не стільки під впливом застосування державно-примусових заходів, скільки є результатом дії матеріальних та духовних стимулів. Враховуючи це, механізм правового регулювання визначає мотиви поведінки людей – учасників суспільних відносин. Разом з тим, необхідно зазначити, що мотиви формуються не тільки правом, але й іншими економічними, політичними, духовними факторами, що складає єдиний закономірний соціальний процес.

Окрім того, слід брати до уваги те, що правове регулювання є частиною механізму дії права, який характеризує спеціально-юридичний вплив права на поведінку та діяльність його адресатів, але безпосередньо з ними не пов'язаний. У результаті правової регуляції формується правова основа, визначаються орієнтири для організації діяльності учасників регульованих відносин і досягнення фактичних цілей права. Але, сама ця діяльність і отримані в процесі її здійснення результати змістом правового регулювання не охоплюються і пов'язані з іншими елементами механізму дії права.

Вищезазначене дозволяє стверджувати, що стимулююча роль права має доволі широке значення, яке не зводиться до суто примусового виконання юридичних норм. Стимулююче значення мають й інші форми

правового впливу. Зокрема, як вказують М. Кельман, О. Мурашин, Н. Хома, регулювання – лише одна із форм впливу права на соціальні зв'язки, що далеко не охоплює всі інші форми, а саме:

- інформаційно-психологічну форму, яка характеризується впливом нормативно-правової інформації на мотиви суб'єктів. У даному випадку виділяють два основні юридичні засоби – правові стимули і правові обмеження, які синтезують у собі інформаційні й психологічні закономірності, що здійснюються в даному процесі;

- виховну, що полягає в загально-ідеологічному впливі всієї правової діяльності на внутрішній світ суб'єкта, на формування у свідомості людей ціннісних уявлень, на правове виховання особи;

- соціальну – взаємозв'язок правових та інших (політичних, економічних, моральних) чинників. Ці чинники створюють у сукупності соціальне середовище дії права: доведення правових норм і приписів до широкої аудиторії; формування правом соціально корисних зразків поведінки; соціально-правовий контроль; спрямування поведінки суб'єктів шляхом правильного визначення у правових актах соціально корисної цілі [17, с. 542].

Отже, правове стимулювання поведінки особи здійснюється не тільки державою у формі владно-юридичного впливу (правового регулювання), але й у певній мірі охоплює й неправові засоби впливу – інформаційні, ідеологічні та соціальні. Відповідно, можна сказати, що правове стимулювання це правовий вплив на поведінку особи.

В науковій літературі можна зустріти й інше розуміння стимулювання, в тому числі й правового. Наприклад, стимулювання визначається як позитивно-стимулюючий метод правового регулювання. Зазвичай, під методами правового регулювання розуміють прийоми юридичного впливу, які визначають можливість використання в процесі регулювання суспільних відносин певного комплексу юридичних засобів [19, с. 80].

Серед методів правового регулювання зазвичай виділяють: імперативний (базується на владних приписах у формі заборон, зобов'язань, покарань); диспозитивний (заснований на дозволах та рівноправності сторін); заохочувальний (метод винагородження за певну заслужену поведінку); рекомендаційний (метод поради здійснення конкретної прийнятної та ефективної для суспільства і держави поведінки) [16, с. 141-142].

Зроблений екскурс по методології правового регулювання свідчить про фактичне зведення стимулювання до одного із його методів – заохочення. Безперечно, саме правові заохочення здатні викликати мотивацію, спрямовану на ефективну правомірну поведінку, високий результат дій, а також побічним (непрямим) чином запобігти можливості вчинення правопорушень. Такий метод передбачає встановлення в нормах права можливості одержання певних пільг та переваг, тобто різних видів стимулів за здійснення бажаних або корисних для держави та суспільства діянь [18, с. 291] Однак, слід звернути увагу на те, що при застосуванні даного методу правового регулювання здійснюється владно-юридичний вплив з боку держави на суспільні відносини з метою спрямування їх розвитку в бажаному напрямку. Зважаючи на це необхідно вказати, що вплив заохочень на інтереси та потреби суб'єктів, як зазначалося вище, присутній при стимулюванні, але не є наочним при правовому регулюванні. Отже, зведення стимулювання до суто владно-юридичного впливу – правового регулювання, звужує його сутність та зміст.

Для повного з'ясування змісту поняття «стимулювання» слід розглянути його у межах реалізації норм права. В юриспруденції процес реалізації права характеризують з об'єктивної та суб'єктивної сторони. З об'єктивної сторони реалізація права представляє собою здійснення певного діяння, передбаченого нормою права. А з суб'єктивної сторони – характеризується відношенням суб'єкта до правових вимог у момент здійснення припису. Оскільки, суб'єкт може бути зацікавленим у використанні правового припису або ж реалізовувати норму усвідомлюючи суспільний обов'язок чи боячись покарання. Реалізація права може відбуватися у формі: використання, яке полягає в активній поведінці учасників суспільних відносин щодо реалізації дозволених правом дій, тобто у можливості особи, яка володіє суб'єктивними правами, обирати варіант поведінки на власний розсуд; виконання, що вимагає активних дій особи, які пов'язані з втіленням у життя зобов'язуючих норм незалежно від її бажання; дотримання, яке полягає у пасивній поведінці учасників суспільних відносин щодо реалізації заборонених правом дій, тобто у обов'язковості утримання від здійснення дій, які завдають шкоду суспільству, особі і державі; застосування – здійснювана в спеціально встановлених законами формах державно-владна, організаційна діяльність посадових осіб або спеціально уповноважених на те громадських організацій щодо вирішення конкретних юридично значущих ситуацій [16, с. 264-265]. При цьому, слід вказати, що спосіб реалізації знаходиться в прямій залежності від змісту норми, тобто можливостей або вимог, які відповідно надаються або пред'являються (висуваються) до суб'єкта.

Зроблені теоретичні викладки дають підставу для певних узагальнень та висновків, а саме:

1) у процесі правового стимулювання реалізація правової норми є наслідком стимулюючої дії на суспільні відносини. Це впливає з того, що будь-яка норма, в незалежності від характеру владного припису спонукає особу до вчинення правомірною діянню;

2) усі форми реалізації фактично починають діяти (існувати) коли норми права знаходять своє закріплення у певному нормативному акті. Тоді на їхній основі від особи вимагається або їй надається право вчинення певного конкретного діянню (дії чи бездіяльності). Правові стимули, які займають визначальне місце у правовому стимулюванні теж реалізуються у різних формах. Зокрема, встановлена з боку стимулюючого суб'єкта вимога дотримання чи виконання певних законодавчо встановлених умов може надати об'єкту стимулювання певні блага (стимули). Наприклад, дотримання встановлених правил поведінки засудженим може стати приводом для пом'якшення міри його покарання тощо;

3) акт реалізації правової норми є одним із елементів (стадією) механізму правового регулювання [20, с. 180]. В той же час правозастосовчі акти являють цінність і у механізмі правового впливу, а відповідно і в ході правового стимулювання. Адже, більшість існуючих стимулів (наприклад, пільги, привілеї, винагорода, підвищення у посаді, оголошення подяки та її занесення в особову справу працівника міліції тощо) є закріплені у нормі права й передбачають у процесі їх застосування видання акта реалізації. Так, наприклад, застосування такого правового стимулу як позачергове присвоєння спеціального звання обов'язково за собою тягне видання відповідного наказу (акта реалізації). Однак, слід вказати також і на той факт, що, навіть будучи закріпленим в нормі права, правовий стимул не завжди передбачає наявність письмового акта реалізації. В даному випадку стимулюючою може бути і та інформація, яку містить відповідна норма-стимул. Наприклад, публічна похвала, публічне визнання заслуг (моральні стимули), будучи передбаченими у нормі права як засіб стимулювання правомірної поведінки особи, у процесі свого застосування зазвичай виражаються в усній формі й не потребують відповідного юридичного оформлення.

Отже, правове стимулювання безперечно передбачає реалізацію відповідних правових засобів (правових стимулів). Однак, характеристика правового стимулювання з огляду правореалізації не дає можливості розкрити інші сторони даного явища. Адже, правове стимулювання, будучи правовим впливом, охоплює значно ширше коло питань й не може обмежуватися діяльністю лише уповноважених на те органів чи посадових осіб.

Серед науковців існує думка, що стимулювання пов'язане із впливом, зокрема із процесом впливу [21, с. 8; 22, с. 4]. Так, І. Грузіна стимулювання трудової активності розглядає як процес, який передбачає вплив на працівника за допомогою використання його потреб, інтересів, бажань, цілей і реалізується через створення умов трудової ситуації, що спонукають людину діяти певним чином [21, с. 8]. І. Процик під стимулюванням розуміє процес цілеспрямованого впливу на дії працівника, що на відміну від мотивування може базуватися виключно на цілях організації без урахування потреб працівника [22, с. 4].

Аналізуючи наведені вище позиції науковців, варто зазначити, що стимулювання повинне відповідати потребам, інтересам та здібностям особи. Адже, стимулюється та поведінка особи, у якій безперечно зацікавлена держава й суспільство, але таким чином, щоб встановлена поведінка призводила до максимальної зацікавленості і самої особи. Отже, стимулювання має місце лише тоді, коли враховуються інтереси, потреби та воля особи, коли вона має право обирати варіант поведінки. У свою чергу держава і суспільство повинні створювати належні умови для здійснення цього вибору [23, с. 25].

Ті науковці, які пов'язують правове стимулювання із процесом впливу, підкреслюють те, що стимулювання не може мати спонтанний, хаотичний характер, а виключно послідовний. Оскільки, процес характеризується послідовною зміною станів або явищ, є сукупністю дій для досягнення якого-небудь результату [1, с. 997; 23, с. 98; 20, с. 277-278].

Правове стимулювання починається з моменту усвідомлення законодавцем необхідності та можливості впливу правових стимулів на психіку та свідомість людини. З'ясування потреб та інтересів особи дозволяє йому розробити та закріпити у нормах права дійсно дієві засоби мотивування діяльності особи. Надання правовим стимулам чітких правових форм створює відповідну юридичну основу процесу правового стимулювання.

Суб'єкт стимулювання, бажаючи виникнення правомірною діянню з боку стимулюючого суб'єкта, за допомогою правових норм, цілеспрямовано впливає на останнього. Тому слід погодитися з позицією з тих авторів, які вказують, що при стимулюванні здійснюється процес вибору та застосування стимулів, які здатні задовольнити інтереси та потреби особи, сформувати у неї систему мотивів до очікуваних дій та результатів [21, с. 8; 7, с. 8].

У процесі стимулюючого впливу важливо також враховувати, що нормативне закріплення правових стимулів не дає автоматично бажаного результату, якщо особа не проінформована про їх існування, особливості та порядок надання. Ще необхідними завжди є ті зв'язки, які можуть виникнути між стимулюючим та стимульованим суб'єктами.

Безперечно, з'ясування потреб та інтересів особи, встановлення нормативно закріплених стимулів та інформування про їх наявність є основними стадіями процесу правового стимулювання. Однак, цього не достатньо для того, щоб особа почала здійснювати соціально-правомірне діяння. Вона повинна усвідомити, пропустити відповідну інформацію через свою свідомість, зрозуміти її і тільки тоді вчиняти певні діяння. Саме оцінюючи зміст правового стимулу на основі власних інтересів та потреб, особа ставить собі конкретні цілі, обирає правові засоби для їх досягнення. Обравши найбільш прийнятний з точки зору особи правовий стимул, вона здійснює відповідне правомірне діяння, в результаті чого досягається заздалегідь поставлена мета – отримання відповідної моральної чи матеріальної винагороди.

Важливе наукове значення мають висновки вчених щодо тривалого характеру стимулювання, що включає в себе ряд об'єктивних та суб'єктивних факторів, які взаємодоповнюючись та взаємодіючи між собою приводять даний процес у дію.

Отже, правове стимулювання – це тривалий процес впливу правових стимулів на інтереси та потреби суб'єктів, який, як і будь-який процес, включає ряд взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих стадій (етапів): з'ясування потреб та інтересів особи; вироблення та закріплення правових стимулів у нормі права; інформування особи про існуючі правові стимули; усвідомлення відповідної інформації, постановка цілей та вибір засобів для їх досягнення; вчинення правомірного діяння (реалізація норми права); задоволення своїх потреб та інтересів, отримання винагороди.

Враховуючи висновки отримані в ході аналізу позицій науковців [24, с. 80] щодо сутності та змісту правового стимулювання пропонуємо такі його ознаки:

- представляє собою тривалий процес впливу на суб'єкта;
- має свідомо-організаційний характер;
- передбачає систему логічно-послідовних та взаємопов'язаних дій як з боку стимулюючого, так і з боку стимульованого суб'єкта;
- виходить з потреб та інтересів стимулюючого суб'єкта;
- обов'язково враховує потреби, інтереси та здібності стимульованого суб'єкта;
- забезпечує мотивацію правомірної поведінки;
- здійснюється із застосуванням стимулів, які виступають інструментами (засобами), за допомогою яких досягаються цілі стимулювання;
- охоплює як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори впливу на свідомість індивіда;
- базується на добровільному виборі варіанту поведінки стимулюючим суб'єктом;
- здійснюється не тільки у формі владно-юридичного впливу (правового регулювання), але й охоплює й інші неправові форми впливу: інформаційний, ідеологічний та соціальний;
- передбачає в кінцевому результаті надання певного блага стимулюючому суб'єкту.

Систематизація наведених ознак, що утворюють зміст правового стимулювання, дозволяє визначити категорію «правове стимулювання» як тривалий, свідомо-організаційний вплив правових стимулів на свідомість особи, що має на меті надання їй певного блага.

References:

1. Busel V. T. (2002) *Vely'kyj tlumachnyj slovnyk ukrayins'koyi movy* [Big dictionary of Ukrainian language]. – Kiev, 2002. 1440 p. (In Ukrainian)
2. Venediktov S. V. (2005) *Material'ne ta moral'ne sty'mulyvannya efektyvnoyi profesijnoyi diyal'nosti pracivnykiv organiv vnutrishnix sprav Ukrayiny (teoretychnyj aspekt): Dy'sertaciya na zdobuttya naukovogo stupenya kandydata yurydychnykh nauk: specialnist 12.00.05 «Trudove pravo; pravo social'nogo zabezpechennya»* [Material and moral provision of incentives of effective professional activity of Ukrainian internal affairs bodies personnel (theoretical aspect): Ph.D. dissertation in Legal Science: specialty 12.00.05 «Labour law; social security law»]. Kiev, 2005. 186 p. (In Ukrainian)
3. Dej M. *Osnovni py'tannya sty'mulyvannya trudovoyi aktyvnosti v Ukrayini* [Main issues of provision of labour activity incentives in Ukraine]. *Pidpry'emnyctvo, gospodarstvo i pravo* [Entrepreneurship, economy and law]. – 2004. – № 6. – P. 105-108. (In Ukrainian)
4. Ruchka A. A., Sakada N. A. (1988) *Sty'mulyrovany'e y' moty'vacy'ya truda na promyshlennomu predpr'yatyy* [Provision of incentives and motivation of labour at industrial enterprises]. Kiev: «Naukova dumka», 1988. 223 p. (In Ukrainian)

5. Averyanov V. B. (1999) *Derzhavna sluzhba v Ukraini: organizacijno-pravovi osnovy` i shlyaxy` yiyi rozvy`tku* [State Service of Ukraine: organizational and legal principles and ways of its development]. Kiev: Vy`davny`chy`j Dim «In-Yure», 1999. 272 p. (In Ukrainian)
6. Karlin M. I. (1999) *Formuvannya mexanizmu sty`mulyuvannya praci v perexidnij ekonomici (problemy` teorii i prakty`ky`): avtoreferat dy`sertaciyi na zdobuttya naukovogo stupenya doktora ekonomichny`x nauk: special`nist` 08.01.01 «Ekonomichna teoriya»* [The formation of provision of labor incentives mechanism in transitional economy (theory and practice): abstract of doctoral dissertation for the degree in Economics: specialty 08.01.01 «Economics»]. Kiev, 1999. 36 p. (In Ukrainian)
7. Lyko I. Ya. (2006) *Social`no-ekonomichne sty`mulyuvannya pracivny`kiv na promy`slovy`x pidpry`yemstvax: avtoreferat dy`sertaciyi na zdobuttya naukovogo stupenya kandy`data ekonomichny`x nauk: special`nist` 08.06.01 «Ekonomika, organizaciya i upravlinnya pidpry`yemstvamy`»* [Socio-economic incentives of personnel at industrial enterprises: abstract of Ph.D. dissertation in Economics: specialty 08.06.01 «Economics, organization and management of enterprises»]. Lviv, 2006. 21 p. (In Ukrainian)
8. Mazur N. O. (2006) *Formuvannya sy`stemy` moty`vaciyi produkty`vnosti personalu pidpry`yemstva: avtoreferat dy`sertaciyi na zdobuttya naukovogo stupenya kandy`data ekonomichny`x nauk: special`nist` 08.06.01 «Ekonomika, organizaciya i upravlinnya pidpry`yemstvamy`»* [Formation of enterprise personnel efficiency motivation system: abstract of Ph.D. dissertation in Economics: specialty 08.06.01 «Economics, organization and management of enterprises»]. Lviv, 2004. 21 p. (In Ukrainian)
9. Sambor M. (2007) *Teorety`chni aspekty` vy`kory`stannya ta realizaciyi derzhavny`x interesiv ta interesiv fizy`chny`x i yury`dy`chny`x osib u kry`minal`no-procesual`nomu zakonodavstvi Ukrainy`* [Theoretical aspects of using and implementing public interests and the interests of natural and juridical persons in the criminal procedural legislation of Ukraine] *Pidpry`yemny`czstvo, gospodarstvo i pravo* [Entrepreneurship, economy and law]. – 2007. – № 3. – P. 137-140. (In Ukrainian)
10. Venediktov S. V. (2004) *Ponyattya sty`mulyuvannya efekty`vnoyi diyal`nosti pracivny`kiv OVS yak kategoriyi trudovogo prava Ukrainy`* [The concept of provision of effective incentives for internal affairs bodies personnel as a category of labour law of Ukraine] *Naukovy`j visny`k Yury`dy`chnoyi akademiyi MVS* [Scientific Bulletin of Ministry of Internal Affairs Legal Academy]. – Dnipropetrovs`k. – 2004. – № 1 (14). – P. 340-348. (In Ukrainian)
11. Guberskyj L. V., Nadolnyj I. F., Andrushhenko V. P. (2005) *Filosofiya: navch. posib. - 5-te vy`d., vy`pr. i dop.* [Philosophy: textbook – 5th edition, Revised and Enlarged]. Kiev: Vikar, 2005. – 455 p. (In Ukrainian)
12. Ogirok S. S. (2000) *Potreby` i sty`muly` yak sy`stemoutvoryuyuchi faktory` rozvy`tku osoby`stosti (na materialax pedagogichnoyi spadshhy`ny` A.S. Makarenka ta suchasny`x pedagogiv-novatoriv): avtoreferat dy`sertaciyi na zdobuttya naukovogo stupenya kandy`data pedagogichny`x nauk: special`nist` 13.00.01 «Zagal`na pedagogika ta istoriya pedagogiky`»* [Requirements and incentives as strategic factors of individual development (based on pedagogical heritage of A.S. Makarenko and modern teachers-innovators): abstract of Ph.D. dissertation in Pedagogical Sciences: specialty 13.00.01 «General pedagogics and history of pedagogics»]. Lugansk, 2000. 20 p. (In Ukrainian)
13. Popova Y. M. (1976) *Sty`muly`rovany`e trudovoj deyatel`nosti` kak sposob upravlinnya (socy`ology`chesky`j analy`z)* [Provision of labour activity incentives as a means of management (sociological analysis)]. Kiev: «Naukova dumka», 1976. 207 p. (In Ukrainian)
14. Chumachenko O. V. (2004) *Mexanizm sty`mulyuvannya vy`robny`choyi diyal`nosti personalu pidpry`yemstva: avtoreferat dy`sertaciyi na zdobuttya naukovogo stupenya kandy`data ekonomichny`x nauk: special`nist` 08.02.03 «Organizaciya upravlinnya, planuvannya i reguluyuvannya ekonomikoyu»* [The mechanism of provision of labour activity incentives of enterprise personnel : abstract of Ph.D. dissertation in Economics: specialty 08.02.03 «Organization of management, planning and regulation of economics»]. Doneczk, 2004. – 16 p. (In Ukrainian)
15. Melnychuk O. F. (2001) *Teoriya derzhavy` ta prava: kurs lekcij* [Theory of state and law: course of lectures]. Vinnyca: VDP, 2001. 318 p. (In Ukrainian)
16. Petryshyna O. V., Pogrebnyak S. P., Smorodynskyj V. S. (2014) *Teoriya derzhavy` i prava : pidruch. dlya stud. yury`d. vy`shh. navch. zakl.* [Theory of state and law: undergraduate law students textbook]. Kharkiv: Pravo, 2014. 368 p. (In Ukrainian)
17. Kelman M. S., Murashyn O. G., Khoma N. M. (2007) *Zagal`na teoriya derzhavy` ta prava: Pidruchny`k* [General theory of state and law: textbook]. Lviv: «Novyj Svit-2000», 2007. 584 p. (In Ukrainian)
18. Kovalskyj V. S., Lysenkov S. L., Kolodij A. M., Tyxomyrov O. D. (2005) *Teoriya derzhavy` i prava* [Theory of state and law]. Kiev: Yurinkom Inter, 2005. 448 p. (In Ukrainian)

19. Melnyk O. M. (2004) *Pravove reguluvannya ta shlyaxy` pidvy`shhennya jogo efekty`vnosti: dy`sertaciya na zdobuttya naukovogo stupenya kandy`data yury`dy`chny`x nauk: special`nist` 12.00.01 «Teoriya ta istoriya derzhavy` i prava; istoriya polity`chny`x i pravovy`x uchen`»* [Legal regulation and ways to improve its efficiency: Ph.D. dissertation in Legal Science: specialty 12.00.01 «Theory and history of state and law; history of political and legal doctrines»]. Kiev, 2004. 210 p. (In Ukrainian)

20. Marchuk V. M., Nikolayeva L. V. (2004) *Nary`sy` z teorii prava: navch. posib.* [Essays on the theory of law: textbook]. Kiev: Istyna, 2004. 304 p. (In Ukrainian)

21. Gruzina I. A. (2004) *Organizaciya pry`jnyattya rishen` z moty`vaciyi praci personalu pidpry`emstva: avtoreferat dy`sertaciyi na zdobuttya naukovogo stupenya kandy`data ekonomichny`x nauk: special`nist` 08.09.01 «Demografiya, ekonomika praci, social`na ekonomika i polity`ka»* [Organization of making decisions on enterprise personnel motivation: abstract of Ph.D. dissertation in Economics: specialty 08.09.01 «Demography, labour economics, social economics and politics»]. Kharkiv, 2004. 18 p. (In Ukrainian)

22. Procyk I. S. (2007) *Moty`vuvannya kerivny`kiv v sy`stemi upravlinnya pidpry`emstvom: avtoreferat dy`sertaciyi na zdobuttya naukovogo stupenya kandy`data ekonomichny`x nauk: special`nist` 08.06.01 «Ekonomika, organizaciya i upravlinnya pidpry`emstvamy`»* [Motivation of managers in the enterprise management system: abstract of Ph.D. dissertation in Economics: specialty 08.06.01 «Economics, organization and management of enterprises»]. Lviv, 2007. 25 p. (In Ukrainian)

23. Kaliuzhnyj R. A., Lapka O. Ya., Pikulya T. O. *Pravovi sty`muly` v mexanizmi pravovogo sty`mulyuvannya* [Legal incentives in provision of legal incentives mechanism]. Kiev, 2013. 204 p. (In Ukrainian)

24. Sushhenko V. D., Prysyzhnyj S. V., Kovalenko O. I. (1999) *Suchasny`j proces upravlinnya v organax vnutrishnix sprav: Monografichne doslidzhennya* [Modern management process in internal affairs bodies: Monographic study]. Kiev: Nacionalna akademiya vnutrishnix sprav Ukrainy, 1999. 352 p. (In Ukrainian)

Правовое стимулирование: понятие и содержание категории

Калюжный Ростислав Андреевич, e-mail: pravo@nau.edu.ua

Юридический институт Национального авиационного университета, Украина

Аннотация. Статья посвящена исследованию понятия и содержания категории «правовое стимулирование». Ведь современный процесс гуманизации правовой системы Украины придавал особое практического значения средствам стимулирования, которые в механизме правового воздействия являются наиболее действенными положительными инструментами отладки общественной жизни, побуждающих институты гражданского общества к самоорганизации и саморазвитию. Особое внимание автора уделено рассмотрению признаков правового стимулирования, систематизации правовых стимулов, изучению механизма правового стимулирования и выделению путей обеспечения эффективного воздействия правовых стимулов на личность с целью мотивации правомерного поведения и достижения соответствующего уровня ее деятельности. В результате научного поиска определено понятие категории «правовое стимулирование» как длительное, сознательно-организационное воздействие правовых стимулов на сознание человека, которое имеет целью предоставление ей определенного блага.

Ключевые слова: стимул, стимулирование, правовое стимулирование, правовое регулирование, реализация норм права, поощрения, правовое воздействие.